

Leletmentés. Válogatott szentkuthyismok az Ulysses szövegében

Szolláth Dávid

Szentkuthy Miklós véleményem szerint konzseniális műfordítója Joyce-nak. Ezt szeretném mindjárt az elején hangsúlyozni. Persze tudom, hogy a konzsenialitás szóval nem árt óvatosan bánni, hogy leginkább az írói, művészi teljesítmény és az azt minden ízében értékelni, méltányolni képes kritikai teljesítmény kapcsolatának leírására szokták használni a kifejezést. Kérdés persze, hogy mikor mekkora joggal. Másrészt az is jól ismert, hogy nem föltétlen segítette Szentkuthy elismerését, befogadását az, hogy Babits Mihály, s nyomában még oly sokan, ehhez „a nem szeretem, nem értem, inkább nem is olvasom” Joyce-hoz hasonlították. A magyar kritikátörténet e világirodalmi toposza, tudniillik, hogy Szentkuthy volna a magyar Joyce, valószínűleg többet ártott Szentkuthynak, mint használt, ráadásul úgy tűnik, mind a mai napig érvényben van befogadástörténetében. Nagy Pál egy tíz évvel ezelőtt megjelent könyvében például azt igyekszik bizonyítani, hogy Szentkuthy Prousttal és Joyce-szal egyenrangú író, aki bizonyos tekintetben még jobb is, mint francia és ír kollégája, csak ezt a magyar irodalmi ugar sohasem ismerte el. Ilyen előzmények után láthatjuk, hogy kissé kockázatos a Szentkuthy és a Joyce-próza közötti hasonlóság, összetartozás túlzott firtatása. Én mindennek ellenére megkockáztatnám ezzel az állítással nyitni az előadásomat. Előadásomban nagyrészt ugyanis bírálni fogom a Szentkuthy-fordítást. A bírálattal azt szeretném bemutatni, hogy vállalkozásunk fontos és értelmes volt, azaz hogy nem volt felesleges éveken át dolgozni Szentkuthy *Ulysses*-ével. Amikor azonban mégis a Szentkuthy-fordítás méltatásával vezetem be a bírálatot, akkor ezt nem az ilyenkor szokásos tiszteletkör kedvéért teszem, hanem azért, mert azt is szükségesnek tartom megindokolni, hogy sok javítandó hibája ellenére miért volt mégis érdemes Szentkuthy fordítását kiindulópontnak venni.

Lássuk tehát a kiinduló állítást: Szentkuthy Joyce konzseniális műfordítója. A kettejük közötti párhuzamok említett nagy szakirodalmi hagyományának köszönhetően a sok közhely és kultikus ballaszt mellett azért fellelhető számos valóban megfontolandó, egyébként többnyire jól ismert érv is, melyek e hasonlóság mellett szólnak, úgyhogy elég csak utalni ezekre.

Gondolhatunk a két szerző enciklopedizmusára. Ez poétikailag azt jelenti, hogy a mellérendelő epikai struktúrák előnyben részesítésével, asszociatív és metaforikus szövegépítéssel, montázstechnikával igyekeznek az univerzalitás, a „teljes lefedettség” képzetét kelteni. Egyszerűbben szólva, műveiket nem a történetmesélés ága-boga hizlalja ezer oldalra, hanem a spontán vagy spontánnak tetsző képzettársítások láncolatai, a parodisztikus seregszámok, a témavariációk, stílusparódiák, a különféle felsorolások és jegyzékek.

További kézenfekvő hasonlóság kettejük prózája között az előszövegek vagy pretextusok strukturális szintű, azaz a mű egész szerkezetét és koncepcióját érintő átvétele. Az átvétel ráadásul

mindkettejükénél ókori mítoszok travesztiájaként jelentkeznek. Persze az Orpheus- és az Odüsszeusz-történet ihlette regényekben az intertextuális megoldások ezen túl már egészen különbözőek.

Joyce és Szentkuthy rokonok a műveikben megjelenő műveltség szerkezet tekintetében is. (E *rokonság* kérdésében messzemenőig osztom Nagy Pál véleményét, még ha a könyvében lefuttatott *modernségi versennyel* – egyrészt a komparatistikai versenyztetés szemléletével, másrészt a verseny eredményével – nem is érték egyet.) Nagy Pál könyve jól szemlélteti, hogy amikor Szentkuthy kritikusi „művelt írónak” vagy „filosz-írónak” minősítik, és ezen az alapon teszik műveit Joyce művei mellé, akkor ez nem feltétlenül, és nem mindig dicséretet jelent. Ennél a kérdésnél is érdemes volna többet időzni, mint amennyit ez a rövid előadás megenged. A két életműben megjelenő műveltség szerkezet legszembeötlőbb hasonlósága, és érdekes módon erre nem szoktak kitérni, az a tárgyalt szerzők mániákus, blaszfém, olykor perverz katolicizmusa. A katolikus egyház teológiáját, liturgiáját, és összességében kétezer éves kultúráját akkor is anyanyelvüként használják, amikor – rendes modernista írókként – megtagadják, vulgarizálják és profanizálják azt. Katolicizmusuk bensőségesen deszakralizáló és családiásan meghasonlott. Az európai kultúrtradícióval való kritikai szembesülés – ami megint csak minden becsületes modernista író feladata – legfőbb és legérzékenyebb ütközőpontja a katolicizmus. Szentkuthynál ez nyilvánvalóbban jelentkezik, hiszen majd minden oldalon találkozunk jeleivel; Joyce-nál a több művén át elmondott önéletrajzi narratívában, azaz Stephen Dedalus történeteiben vált meghatározóvá. Meghasonlott és szakadár katolicizmusukat mindketten historizálják. Még abban is hasonlítanak egymásra, hogy mindkettejük számára a skolasztika kora a katolikus aranykor. Aquinói Szent Tamás a mindenek felett győztes racionalitás, az égi és földi világ tökéletes szintézisének jelképes alakja műveikben. Aquinói *Summája* és (az ezzel Panofsky módjára analógnak tekintett gótikus katedrális) mindkettőjükénél enciklopedikus és szintetikus formatörekvéseik utópiájaként értelmezhető. (Ez persze egyikükénél sem menti meg Aquinóit az irónikus és profanizáló megjegyzésektől.) Szentkuthynál az Aquinói-ellenpóluson általában a barokk pápaság és a katolikus barokk művészet helyezkedik el – amely egyébként véleményem szerint megfelelőbb analógiája Szentkuthy prózájának (retorikájának és formátlanságának), mint a megcélzott, de el nem ért skolasztikus forma-fegyelem. Joyce-nál a megfelelő kultúrtörténeti polcon nem általában véve a barokkot, hanem konkrétan a jezsuitizmust találjuk, ami mintha Aquinói aprópénzre váltásának történelmi intézménye, a skolasztika ideális építményének gyakorlatba átültetett, torz kivitelezése volna. A bentlakásos egyházi fiúiskola visszasságai, a katolikus egyháznak az ír társadalomban és politikában játszott hangsúlyos szerepe, a hittérítés és az agresszív gyarmatosítás párhuzamainak jelzése állandó motívumai az *Ulysses*nek. Szentkuthynál nincs értelme egyházkritikáról beszélni. A *Szent Orpheus Breviáriumában* gyakorlatilag az egyházban meglévő pogány, eretnek, diabolikus és perverz vonások felkutatása vagy inkább: *historizáló fantáziálása* a legalapvetőbb, és talán legélvezetesebb motívum. Szentkuthy egy pillanatig

sem ironizál a szent és a profán összeölekezésének látványos példáin, ő épp ezeket gyűjti, ő ezeknek a nagy antikváriusa. Múzeumának első tárlójában mindjárt az abbénak öltözött Casanovával találkozunk. Az *Ulysses* is szép kollekciónak mutat fel profanizáló leírásokból. A felvilágosult zsidó Bloom, aki a humaniorákat és a vallási kérdéseket illetően egyaránt kissé botfűlű, minden harmadik gondolatfoszlányával alkalmat ad erre. De lényeges különbség, hogy míg az olvasó az *Ulysses*ben az odaértett vagy feltételezett szerzői ironia cinkosává lesz, addig Szentkuthy elbeszélője nem más, mint az alászállás készséges idegenvezetője, akit az olvasó megadóan követ. Szentkuthy esszéző, fecsegő, értekező és pletykáló elbeszélője a reverendák alá kukucskálást, a hit és bűn kapcsolatát, és általában a pokolraszállást, annak összes irodalmi és zeneirodalmi díszletével, szinte mindennapi, magától értetődő dolognak tekinti.

Mindez természetesen, mint mondtam, bővebb kifejtést igényelne. Eltekintek itt a további közös kultúrtörténeti és irodalmi preferenciák sorolásától. Nem térek ki arra sem, hogy minden bizonnyal mindkettőjük számára a zene volt a legfontosabb művészet. (Szentkuthy állítólag a zeneiségéről híres Szirének-fejezetet fordította le elsőnek az *Ulysses*ből.)

Ami azonban a kultúrtörténeti anyag poétikai megformálását illeti, itt érdemes még egy pillanatra elidőzni. Említettem az asszociációs láncok, a spontán gondolati ugrások valamint a horizontálisan expanzív szerkezet összefüggését, ami az enciklopedikus epikai teljesség (néha pedig a túlsúfoltság) benyomását keltheti az olvasóban. Joyce-nál ennek a formálásnak a legismertebb narratív eljárása a tudatfolyam, Szentkuthynál pedig az exkurzusról-exkurzusra haladó kommentár, illetve önkomentár. A két poétikai eljárás központi elve a *szabad asszociáció*, azaz mindkét elbeszélő stílus vagy eljárás látszólag spontán, asszociatív gondolati lépéseket tesz lehetővé. Természetesen azonban itt is, mint bizonyára minden elbeszélő diszkurzus esetében, fellelhetünk szabályokat. Mindkettőjük esetében a kontrasztkereső, ellenpontoszó montázstechnikát emelhetjük ki, mint a látszólagos spontaneitás egyik fontos retorikai hatásmechanizmusát. Ez általában a magas és alacsony kulturális regiszterek keverését, kontaminálását jelenti, ami a vázolt katolikus környezetben, magától értetődően a szent és a profán, a transzcendens és a testi, a kanonikus és az eretnek egymásmellé helyezésével jár. Az ellentétes pólusok szoros egymás mellé-vágása és a pólusok közötti ívek bejárása egy-egy villanásszerűen gyors asszociációval, megint csak az epikai teljesség benyomását kelti. Ezt a kérdést Rugási Gyula elemezte kimerítően Szentkuthy kapcsán. A távoli asszociációk szoros összekapcsolása Szentkuthy nyelvalkotásában is megjelenik, ennek legnyilvánvalóbb dokumentuma az először a *Prae*-ben kifejtett szójáték-elmélete, amelyre minden bizonnyal az akkor még *Work in Progress* néven ismert *Finnegans Wake* is ösztönző hatással volt.

A poétikai, kultúrhistoriai és nyelvi hasonlóságok két, egymással rokon vonásokkal rendelkező írókat mutatnak fel, de még mindig nem magyarázzák Szentkuthy „Joyce-konzsenialitását”. Vagy, elhagyva ezt a terhelt szót, és végre konkrétan fogalmazva: nem magyarázzák meg teljes

egészében azt, hogy miért Szentkuthy volt a legalkalmasabb vállalkozó az *Ulysses* újrafordítására, amikor a Kádár-kori kultúrpolitika idején lehetőség adódott az új magyar kiadásra.

A fentiekhez hozzá kell tennünk azt is, hogy a magyar recepció, legalábbis a Joyce-ról a háború előtt író szerzőink többsége, nem igazán tudott mit kezdeni Joyce humorával. Goldmann Márta recepciótörténeti áttekintése szerint egyedül Németh Andor volt, aki már a háború előtt leírta, hogy az *Ulysses* roppant mulatságos regény. Könnyen elképzelhető persze, hogy egy e kérdésre fókuszáló vizsgálat kimutatná, hogy nemcsak Németh Andor találta élvezetesnek az *Ulysses* olvasását. Ez azonban a lényegen nem változtatna, hiszen mégis az mondható jellemzőnek, hogy nehéz olvasmánynak, lélektani és filozófiai tudással terhelt nagyszabású kísérletnek vagy egész egyszerűen nagyszabású blöffnek tekintették sokáig a művet. A tiszteletteljes idegenkedés vagy az intellektuális kihívásnak szóló lelkesedés megközelítéseiről ugyanaz mondható el, mint Gáspár Endre kissé színtelen 1947-es fordításáról is: kevesen vették észre az *Ulysses* humorát. Szentkuthy ebben tökéletes ellenhatásnak bizonyul, az ő fordítása *gargantualizálja* az *Ulysses*t. Amint azt nemsokára látni fogjuk, ő akkor is humorizál, amikor nem kellene.

Számos találó és szellemes fordítói leleményt köszönhetünk annak, hogy Szentkuthy láthatóan *költői versengés* terepének tekinti a fordítást. Ám nemcsak Gáspár Endrét, az előző fordítót igyekszik felülmúlni (ez többnyire sikerül neki), hanem sokszor magát Joyce-ot is. Szellemebb, sziporkázóbb és frappánsabb akar lenni nála – ami önmagában persze nem feltétlenül kárhoztatandó törekvés. Ugyanakkor van jónéhány eset, amikor épp a fantázia tekintetében marad alatta a fordítás az eredetinek. Két ilyen példát említenék.

Az egyikben arról van szó, hogy a délelőtt eltemetett Paddy Dignam éjjel újra megjelenik Bloomnak egy emberarcú kutya, pontosabban: egy, az ő arcát viselő kutya testében reinkarnálódva (Mollyval szólva: metempisózis útján). „The beagle lifts his snout, showing the grey scorbutic face of Paddy Dignam.” (U 385) Gáspár Endre a vonatkozó mondatnál – talán óvatosságból – szó szerint fordít és kétértelműen fogalmaz: „A vizsla felemeli pofáját, Paddy Dignam szürke skorbutos arcát mutatja” (GE II/66.). Szentkuthy viszont realista marad, egyszerűen nem hisz az angol szövegnek és félrefordít: „A rendőrkutya felfelé szimatol, Paddy Dignam skorbutos, elszürkült arca iránt.” (Sz¹ 569; Sz² 601.) A magyar szövegben nemcsak az érthetetlen, hogy mikor került oda Paddy Dignam, akire felnézhet a kutya, hanem elvész a Kirké-fejezet egyik fontos Homérosz-utalása. A bordélynegyed emberi figurái ugyanis gyakorta valamilyen delej, megszállottság vagy szenvedély hatására állattá változnak, ha nem is éppen disznóvá. (A mi változatunk: „*A kopó felemeli a pofáját: Paddy Dignam skorbutos, elszürkült arcát viseli.*”) Szentkuthy itt úgy látszik, nem hiszi el, hogy ennek a fejezetnek mások a szabályai, mint a többinek. Szentkuthy akkor is alatta marad Joyce szurrealista ötletének, amikor nem meri lefordítani, hogy a részeg kubikus vállára veszi az utcai kandelábert, majd kivonul vele a színről, miközben a kandeláber továbbra is zavartalanul világít, mint egy fáklya.

„Shouldering the lamp he staggers away through the crowd with his flaring cresset.” (U 354)
„A lámpába fogózkodva odábbtámolyog, át a tömegben lángoló orrával.” (Sz¹ 536; Sz² 567.)
„Vállára veszi a lámpát, támolyogva átkel a tömegben lobogó fáklyájával.” (új változat)

Számos olyan bekezdés akad a legújabb magyar változatban, amelynek minden sorát, minden szavát újraírtuk. Statisztikát ugyan nem készítettünk, de nyilvánvalóan jóval több az újrarendelt, újrarendelt mondat a mi változatunkban, nagyon kevés az érintetlenül átvett a Szentkuthy-mondat. Mégis olyan fordítást készítettünk, amely hasznosítja Szentkuthy elfogadható megoldásait és Szentkuthy dikciójának alapszövegéből is sokat megőriz. Amikor csak lehetett, megtartottuk a beszélő nevekre kitalált Szentkuthy-leleményeket. Bagzó Boylan, Hugyos Burke, Bronzavonz és Kéjarany továbbra is a Szentkuthy adta nevükön szerepelnek. Megőriztük Stephen Mulligantól kapott becenevének Szentkuthy-féle magyarítását: Csücske. (Bár Ungvári Tamás elvetette volna a Csücskét és Gyerkőcnek fordította volna a „Kinch”-et egy 1975-ös cikkében.) Nem írtuk át a szöveg emlékeztető, jellegadó szójátékait, mint a „Kamp & Petz” vagy a „metempisózis”. De volt azért számos olyan Szentkuthy-lelemény, amelyet mégiscsak le kellett váltanunk. Ilyen például Paul de Basoche író, akinek Molly szerint „édes neve van”. Itt valójában Charles Paul de Kock-ról van szó, a tizenkilencedik század közepének népszerű francia szerzőjéről, akit még Bouvard is olvas, (bár Pécuchet ezt rosszalja), így nem tehetjük meg vele, hogy a poén kedvéért megfosszuk a nevétől.

A Szentkuthy-fordítás véleményem szerint, a regény polifonikus finomszerkezetében tette a legnagyobb károkat. Ennek sok összetevője van.

A leglátványosabb különbség az, hogy míg az angol regény nagy gondot fordít arra, hogy az *Ulysses*-ben felvonultatott rengeteg szereplő megkülönböztethető legyen egymástól, hogy az olvasás során emlékeztünkbe tudjuk idézni az adott szereplőt, aki történetesen néhány száz oldallal később kerül majdcsak újra elő. Az angol regényben ezért a mellékszereplőknek attribútumai és állandó jelzői vannak, jellegzetes az öltözékük, vagy csak van egy dallamfoszlány, amit állandóan fütyörésznek, nem utolsó sorban pedig jellegzetes és egyéni a beszédük.

Szentkuthy szinte gőzhengerként, tarvágásszerűen egyformára nyírja a sok száz különböző dublini, aki benépesíti a regény lapjait. A probléma mindjárt épp az imént még dicsért nevekké kezdődik. Példák: Corny Kelleher *Cornell* Kelleherként kerül elő egy-két helyen, J. J. O'Molloy pedig hét oldalon keresztül J. J. O'Molly-ként szerepel. Szegény olvasónak nem elég azon gondolkoznia, hogy mi köze van J. J.-nek James Joyce-hoz, de még azon is törheti a fejét, vajon mi köze lehet ennek a lecsúszott jogásznak Bloom feleségéhez, Mollyhoz. (Ez a hiba csak a második kiadásba került bele. Sz² 159-166.) Ezek persze apróságok. Ennél súlyosabb, hogy a Küklopsz-fejezet főszereplőjét, a Polgártársat, aki az Odüsszeia Polüfémoszának szerepét tölti be az *Ulysses*-ben, később folyamatosan *Polgárként* emlegeti (Sz¹ 581, 591; Sz² 614, 624.); vagy az, hogy Bagzó Boylan ragadványnevét,

mindjárt annak első előfordulásakor eltéveszti és érthetetlen okból „bojler”-nek, (Sz¹ 79), illetve „boujler”-nek (Sz² 81) fordítja Blazes Boylan-t. A Skin-the-Goat ragadványnévvel emlegetett ír merénylőt a regény elején Gáláns Gidaként, a regény második felében Kecskenyúzóként emlegeti. Arra is van példa, hogy egy félreértés következményeképp Szentkuthy kreál egy szereplőt. Így született a Turkney nevű alak.

„Turkney [*sic*] lánya szöktette meg Richmondból, a Luskból.” (Sz¹ 200; Sz² 208)
„Turnkey’s daughter got him out of Richmond, off from Lusk.” (U 134)
„A börtönőr lánya szöktette meg a Richmondból, Lusk közelében.” (új változat)

Az attribútumok és a jellemző részletek terén még rosszabb a helyzet, de itt eltekintek a felsorolásától. Arra szeretnék rámutatni ezekkel a példákkal, hogy a regény hihetetlenül összetett, ugyanakkor precíz belső utalásrendszerének helyreállítása nem azért szükséges, mert oly mérhetetlenül vájtfülű olvasók vagyunk, vagy mert filologizáló kedvű kutatók kezébe került a szöveg. A belső utalásrendszer a regény fontos elbeszélő eszköze. A szöveg ugyanis lényeges információkra és összefüggésekre csak céloz, vagy épp elhallgatással veszi körül ezeket, miközben triviális eseményeket részletezően bemutat. Ha az olvasó a megtévesztő fordítás miatt nem kapja meg például a Boylanról összegyűjthető információ-morzsákat, akkor nehezen érti meg, mi nyomasztja Bloomot egész nap és egész este, nem veszi észre, hogy ki elől menekül be a múzeumba. Bloom még gondolatban is kerüli felesége, mondjuk úgy, *kérőjének* a nevét, gondolatfolyamának szabad asszociációi ugyanis rögtön nem olyan szabadok, ha kényes és tabusított kérdések közelébe keverednek. Az olvasónak ezért érdemes megjegyeznie, hogy Boylan szalmakalapot, világos bőrcipőt visel, hogy a kedvenc dalocskája a *Tengerparti lányok* és hogy délután négykor teszi tiszteletét Molly hálószobájában stb., ezek nélkül ugyanis nem fogja tudni nyomon követni a történet egyik fontos, de rejtett szálát. A belső linkek nem a mű olvasásának díszítményei, hanem ennek az elbeszélésnek lényegi funkciói. Erre mutatott rá Kappanyos András tizenhárom évvel ezelőtti írásában, amelyben annak idején javaslatot tett a Szentkuthy-fordítás felülvizsgálatára. Egyik példája az volt, hogy nem érthető, hogy az előbb említett Küklopsz-fejezetben miért fogadják oly ellenségesen Bloomot, ha nem tudjuk, hogy két-három száz oldallal ezelőtt mi volt a lónak a neve, amely aznap az Arany Kupáért indult. Szentkuthy munkájának ez az egyik legfőbb hibája: szétmállik kezében a regény belső finomszerkezete. És amint látható, ezzel nemcsak a történetek követhetőségének esélyét rontja, hanem a szereplők is folyamatosan összekeverednek. Osztódnak, amikor különböző neveket kapnak és felismerhetetlenné válnak, amikor elveszítik attribútumaikat. (Persze itt is elmondható, hogy hatalmas előnyünk van Gáspárral és Szentkuthyval szemben: mi például már digitalizált angol szöveggel dolgozhatunk, ami hihetetlenül meggyorsítja a szövegen belüli keresést.)

A szereplők gyakori összekeverése voltaképpen csak egyik összetevője a regény egyneműsítésének. A másik, ezzel összefüggő probléma a regény stilisztikai egyneműsítése. Mint

említettem, a szereplők nyelvhasználatuk tekintetében is elkülönülnek egymástól. A legnagyobb probléma itt az, hogy a magyar *Ulysses*ben nagyon sokan csak szentkuthyul beszélnek. Szentkuthy ugyanis úton-útfélen elszórja sziporkáit és szójátékait. Ha nagyon finoman fogalmaznánk, akkor azt mondhatnánk, hogy *a műfordító a Finnegans Wake posztmodern lingvisztikai fordulatot megelőlegező disszeminatív nyelvének olvasási tapasztalatát aktualizálta az ezzel a nyelvszemlélettel még aligha jellemezhető korábbi mű interpretációjakor*. Lehet persze, hogy erről van szó, nem tudom. Valóban letagadhatatlan a rokonság Szentkuthy nyelvi leleményei és a *Finnegans Wake* szóképző eljárásai között. A konzsenialitás ezen a ponton könnyen igazolható. Csakhogy Szentkuthy nem a megfelelő helyen enged szabad utat szóalkotó kreativitásának. Lássunk néhány példát.

A szellemes és szemtelen Buck Mulligan beszélgetése kiváló alkalom Szentkuthy számára, hogy versenghessen Gáspár Endrével, sőt Joyce-szal is:

Az alábbi néhány példa a regény első három oldaláról származik. Mindet Mulligan Stephenhez intézett szavai közül másoltam ki.

- „Loyola Diabolica” (Sz¹ 5; Sz² 5) (Sz 5) „fearful jesuit” (U 3) – „félelmetes jezsuita”
- „valami görög ócskástól” (Sz¹ 6; Sz² 5) „an ancient greek” (U 3) – „ókori görög”
- „loyoládé jezsuita” (Sz¹ 6; Sz² 6) „The jejune jesuit” (U 4) – „éhenkórász jezsuita”
- „Ponderosa Tudor Rózsa” (Sz¹ 6; Sz² 6) „A ponderous Saxon” (U 4) – „Nehézfejű szász.”
- „lueszes lunatikus” (Sz¹ 7; Sz² 7) „a woful lunatic” (U 4) – „holdkóros a szerencsétlen”
- „ondulált ondó” (Sz¹ 7; Sz² 7) „scrotumtightening sea” (U 4) – „hereszorongató tenger”
- „Ó csorvasz csipkerózsám!” (Sz¹ 8; Sz² 8) „Ah poor dogsbody!” (U 5) – „Ó, te ágrólszakadt bolhás kutya.”

Íme: Szentkuthy Miklós szójáték-masináját láthatjuk működésben, mindjárt a regény legelején. Kultúrtörténeti asszociációk nyelvi sziporkákba csomagolva. Ha az angol szövegben jezsuita van, akkor Szentkuthy rátesz egy lapáttal, és Loyolai Szent Ignác nevével kezd játszani, lehetőleg latinul. Kérdés, hogy kerül ide a csokoládé („loyoládé”). Amikor Hainesről, egy angol szereplőről lévén szó, elhangzik, hogy „szász”, akkor ő már rögtön a Tudoroknál és a rózsák háborújánál terem. A „... derosa” – „... dor rózsa” rímjáték pedig bizonyára van olyan szellemes szerinte, hogy elveszítsük a kedvéért a „ponderous” jelző jelentését. A jámbor olvasónak pedig fogalma sincs, hogy kiről beszélhetnek vajon ezek itt ketten. A „lunatikus” az alliteráció kedvéért hozza magával a „lueszes”-t, az asszociációs szójátékgyártás tökéletes önfeledtségében, tekintet nélkül arra, hogy az angolban semmiféle utalás nincs a szifiliszre, ráadásul ezúttal nem is alliterál a szó szerkezetet. A fékezhetetlen alliteráció-kényszer szülte a „csorvasz csipkerózsát” is, noha Buck Mulligan nem feminizálja Stephen-t, és hosszú álomról sincs szó. Elveszett viszont egy intratextuális előreutalás: Stephen későbbi szemlélődései egy kutyatetem láttán a Proteus-fejezetben. Az „ondulált ondó” pubertásos humora

miatt leginkább egy fiúgimnázium vécéjének falára kíváncsozik, nem pedig ide. Itt ugyanis a Martello torony tetejéről szemlélt tenger reggeli látványának fenséges hatását kellene megfogalmazni *enyhén* karikírozott formában, afféle mulligani-homéroszi Thalassa-epitetonként.

Látható, Szentkuthy szójátékai és képzettársításai gyakran vallásos és vulgáris asszociációk összekapcsolásából születnek. A következő példa arról tanúskodik, hogy Szentkuthy akkor sem mondott le egy-egy ötletéről, ha valószínűleg tudta, hogy messzire elrugaszkozik az angol szövegtől. Itt a Zoe nevű prostituálttal mondat egy sikamlós viccet.

„ZOE Két napja volt itt este egy pap kicsit incselkedni és nem gombolta ki a reverendáját. Nem kell takargatni, mondom. *Katolikus papnak mind megvan a bőrgallérja.*” (Sz¹ 609; Sz² 643)

„ZOE There was a priest down here two nights ago to do his bit of business with his coat buttoned up. You needn't try to hide, I says to him. *I know you've a Roman collar.*” (U 423)

„ZOE Két éjszakával ezelőtt volt itt egy pap kicsit incselkedni, de közben nyakig be volt gombolva a kabátja. Nem kell takargatni, mondom neki. *Tudom én, hogy papi gallért visel.*” (új változat)

Nehéz elképzelni, hogy az angol szakot végzett és az egyházi kérdésekben kiemelkedően alapos ismeretekkel rendelkező Szentkuthy ne jött volna rá, hogy a *Roman collar* ugyanaz, mint a *clerical collar*, azaz a „papi gallér”. Inkább arról van szó, hogy Szentkuthy egyszerűen nem tudja kihagyni, ha a körülmételéssel, papokkal viccelődhet a bordélynegyed díszletei között. Csakhogy eközben megszakad egy motívumlánc, pedig fontos, hogy valaki már megint papot gyanít Stephenben fekete öltözéke, sajátos viselkedése és makaróni-latinja miatt. Ehelyett keletkezik valami kulturális *katyvasz*, keletkezik egy ír katolikus pap, aki azt takargatja, azt szégyelli, hogy *nincs* körülmételve zsidó (vagy muzulmán) módra? Hogyan is kellene ezt elképzelnünk?

Újra itt van tehát egy szereplő, Zoe, aki szentkuthyul beszél. Hasonló a helyzet Josie Powell-lel, azaz Mrs Breannel, a bolond férje mellett tisztességben lecsúszott hajdani széplánnyal, aki a hozzáértők szerint kimondottan ízes és dublinias hiberno-angolt beszél. Szentkuthy valamelyest ráérez a stílusára, de egyrészt az ő esetében is negligálja a csak erre a szereplőre jellemző állandó szófordulatokat, másrészt olyan szavakat ad a szájába, amelyek teljesen idegenek a szereplő nyelvi habitusától és a beszédhelyzettől. Josie Powell nála „pubikám”-nak szólítja Bloomot, (Sz¹ 545; Sz² 576) ifjúkori majdnem-udvarlóját, akivel egyébként a polgári érintkezés nyelvi sztenderdjeit betartva társalog. Szintén a Kirké-fejezetből vett példa, amikor az ostoba és részeg, ráadásul eltorzult arca miatt szinte beszédképtelen brigádvezető és a körülötte ögyelgő söpredék tagjai olyan frappánsan és

szellemesen szólalnak meg magyarul, hogy azt az angol szöveg alapján nehéz volna igazolni (Sz¹ 549-550; Sz² 580-581).

A magyar *Ulysses* sok tekintetben olyan, mintha egy Szentkuthy-regény lenne. Ha egy pillanatilag így tekintünk rá, akkor akár azt is mondhatjuk, hogy bizony a magyar *Ulysses* Szentkuthy legjobb sikerült műve. Elsősorban azért, mert ezúttal az arányokkal, a méretekkel és a formával gyakran küzdő Szentkuthynak nem kellett már bajlódnia a műforma kérdésével. Ez már adott volt, megoldotta a barokkos Szentkuthynál fegyelmezettebb és skolasztikusabb Joyce.

Hasonló a helyzet a szereplők arculatvesztésének problémájának kérdésében. Olyan egy kicsit a magyar *Ulysses*, mint a *Prae*, ahol az összes szereplő tökéletesen birtokában van annak a szellemi fegyverzetnek és nyelvi leleményességnek, amellyel az elbeszélő is rendelkezik. Csak egy példa: a *Prae*-ben még a prostituált is a Sorbonne-on szerezte a diplomáját. Szentkuthy bölcsen elfogulatlan és bíráltni is kész monográfusa, Rugási Gyula írja, hogy „a differenciálatlan, egybefolyó 'életszerű' gondolkodás mélységesen nivellálja a Szentkuthy-regények figuráit, egyik olyan, mint a másik – legyen szó akár Dürerről, Goethéről vagy Mozarttól: mindannyian másfél-kétezer év kultúrájában mozognak megállás nélkül, állandóan komédiázásra készen.” Gyakran lehet az az érzésünk, hogy az *Ulysses* szereplői is kissé túlságosan Szentkuthy-önarcképek, Szentkuthy-maszkok lettek. Ennek talán előnyei is vannak, de én mégis inkább úgy gondolom, hogy az *Ulysses* sokszólamúságának redukálása mintha a Joyce-ot saját képére formáló és kissé túlzásba vitt fordítói konzsenialitás káros következménye volna. Ha az ő tolmácsolásában olvassuk az *Ulysses*-t, akkor könnyen az a benyomásunk keletkezhet, hogy ez a Joyce valamiféle ír Szentkuthy lehet.